

ปาฐกถาชุด "สิรินธร"

ครั้งที่ ๖

เรื่อง

วิวัฒนาการดนตรีไทย
ในยุครัตนโกสินทร์

โดย

อาจารย์ มนตรี ตราโมท

ปาฐกถา ชุด "สิรินธร"

ครั้งที่ ๖

เรื่อง

วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์

โดย

อาจารย์ มন্ত্রী ตราโมท

คำนำ

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรรัตนราชสุดาฯ ขึ้นเป็นสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในสมเด็จพระบรมราชกุมารี และทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลาย ทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีการปาฐกถาชุดสิรินธร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยปาฐกถาผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเองทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง "วัดพระศรีรัตนศาสดาราม" เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๓ คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญ อาจารย์มนตรี ตราโมท มาแสดงปาฐกถาชุดสิรินธร ครั้งที่ ๖ เรื่อง "วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์" ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงฟังปาฐกถาเรื่องนี้ด้วย

ปาฐกถาเรื่อง วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์ดังกล่าวเป็นปาฐกถาที่ทรงคุณค่าทางวิชาการ เพียงพร้อมไปบุลย์ด้วยเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์ แสดงอรรถาธิบายความเป็นมาของวิวัฒนาการดนตรีไทยตามลำดับขั้นตอน กระจำจแจ่มชัด และปาฐกถาอยู่ในฐานะที่เป็นปรมาจารย์ของวงการดนตรีไทยในปัจจุบัน ได้รับยกย่อง

เกียรติยศให้เป็นศิลปินแห่งชาติและเป็นครูฐานียบุคคลของไทยผู้หนึ่ง ประสบการณ์
ของปาฐกที่ผ่านพบมาตลอดชีวิต ก็กล่าวได้เต็มปากว่า ไม่มีผู้ใดเสมอสอง ทศนะและ
ข้อคิดของท่านที่บรรยายในปาฐกถาครั้งนี้ จึงงดงามบริบูรณ์ แม้นในเบื้องต้น ใน
ส่วนกลาง และในที่สุด หากจะได้พิมพ์ปาฐกถาดังกล่าวขึ้นเผยแพร่ก็เห็นจะเป็นที่พอใจ
แก่ผู้ได้รับไว้ศึกษาโดยทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้กราบเรียนขออนุญาตจาก
อาจารย์มนตรี ตราโมท ผู้เป็นเจ้าของปาฐกถาเพื่อพิมพ์เผยแพร่ ซึ่งก็ได้รับความกรุณา
อนุญาต นับเป็นพระคุณอย่างสูงแก่มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเชื่อว่า ปาฐกถาเรื่อง วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุค
รัตนโกสินทร์ จักมีประโยชน์อันทวีความรู้อแก่ผู้สนใจใฝ่รู้โดยทั่วกัน

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์ จรัส สุวรรณเวลา)

อธิการบดี

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี
ในการแสดงปาฐกถาชุดสิทธิรินทร
เรื่อง **“วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์”**
โดย **อาจารย์มนตรี ตราโมท**

วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ เวลา ๑๖.๐๐ น.
ณ ห้องประชุมสารนิเทศ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเฉลิมพระอิสริยยศได้ฝ่าละอองพระบาทขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อเฉลิมฉลองศุภมงคลวโรกาสนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อันเป็นสถาบันการศึกษาที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงยิ่งแก่มหาวิทยาลัย โดยทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาภมณติศพระองค์แรกในประวัติศาสตร์ จึงได้ก่อตั้งเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ขึ้น โดยสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มีมติประเดิมทุนสำหรับกองทุนนี้จำนวน ๑ ล้านบาท จัดทำกิจกรรมต่างๆ ตามวัตถุประสงค์ เมื่อรวมจำนวนเงินกับที่มีผู้บริจาคสมทบและดอกผลหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานแล้ว เงินทุนนี้มีเงิน ณ วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๓๓ รวมทั้งสิ้น ๑๐,๕๖๗,๗๕๕.๑๙ บาท (สิบล้านห้าแสนหกหมื่นเจ็ดพันเจ็ดร้อยห้าสิบบาทสิบเก้าสตางค์) กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและวิจัยในวิทยาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาวไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย กิจกรรมของกองทุนนี้มีหลากหลายทั้งที่เป็นการให้ทุนส่งเสริมการวิจัย การให้เงินทุนอุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า รวมตลอดทั้งจัดให้มีปาฐกถาชุดสิทธิรินทร อันหมายถึงปาฐกถาที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติในได้ฝ่าละอองพระบาท ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระบรมราชกุมารี

โดยปาฐกผู้ทรงคุณวุฒิในศาสตร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนพระราชหฤทัย โดยทั้งนี้ ได้ฝ่าละอองพระบาทเองได้ทรงพระมหากรุณาพระราชทานปาฐกถาเรื่อง “วัดพระศรีรัตนศาสดาราม” เป็นประเดิม เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ในโอกาสต่อมา คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้กราบเรียนเชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิด้านอื่นมาแสดงปาฐกถาชุด สิรินครไปแล้ว โดยลำดับ ในวันที่นับเป็นปาฐกถาครั้งที่ ๖ ในปาฐกถาชุดสิรินธร โดย คณะกรรมการบริหารเงินทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เห็นสมควรให้กราบเรียนเชิญ อาจารย์ยมมนตรี ตราโมท มาบรรยายหน้าที่นั่งเรื่อง “วิวัฒนาการ ดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” อันเป็นหัวข้อที่กล่าวได้อย่างเต็มปากว่าไม่มีผู้ใดรอบรู้ ลึกซึ้งและกว้างขวางเสมอด้วยผู้เป็นปาฐกอีกแล้ว เนื่องจากปาฐกเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย วิทยุคุณและคุณวุฒิเป็นที่ยกย่องสรรเสริญกันอยู่โดยทั่วไป จึงเป็นที่หวังว่าสรรพวิทยา ความรู้ที่จะเกิดขึ้นจากปาฐกถาเรื่องนี้ จักมีคุณประโยชน์ยิ่งแก่วงวิชาการและผู้สนใจ ในด้านนี้สืบไป

ข้อหนึ่งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในได้ฝ่าละอองพระบาทเป็นล้นพันก็คือ การที่ได้ฝ่าละอองพระบาทได้ทรงพระเมตตาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงฟังปาฐกถาชุดสิรินธรนี้ทุกครั้งครา แม้จะมีพระราชกรณียกิจเพิ่มพูนขึ้นหนักหนาเพียงใดก็ตาม พระมหากรุณาธิคุณและน้ำพระราชหฤทัยเยี่ยงนี้ ย่อมเป็นที่ซาบซึ้งและเป็นสิริมงคลแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง อยู่ในที่นี้ยิ่งนัก

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาตเบิก อาจารย์ยมมนตรี ตราโมท แสดงปาฐกถาเรื่อง “วิวัฒนาการดนตรีไทยใน ยุครัตนโกสินทร์” ต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

วิวัฒนาการดนตรีไทย ในยุครัตนโกสินทร์

อาจารย์มนตรี ตราโมท

ใต้ฝ่าละอองพระบาท ท่านผู้สนใจในเรื่องดนตรีไทยที่เคารพทุกท่าน เรื่องที่ข้าพเจ้าจะพูดวันนี้ได้กล่าวมาแล้วก็คือเรื่อง “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” การที่จะพูดเรื่องวิวัฒนาการดนตรีย่อมจะพูดได้ถึง ๓ อย่างด้วยกันคือ เครื่องดนตรี เพลงดนตรี และครูหรือผู้บรรเลงดนตรี แต่ข้าพเจ้าจะไม่พูดแยกเป็นอย่าง ๆ ดังที่กล่าวแล้ว หากแต่จะพูดรวม ๆ ไปแล้วแต่ว่าโอกาสไหนควรจะพูดเรื่องอะไรก็จะพูดเรื่องนั้น เมื่อได้ยกหัวข้อว่า “วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์” ก็จำเป็นที่จะต้องย้อนกลับไปสักเล็กน้อย คือต้องพูดถึงดนตรีของสมัยธนบุรีก่อน เพื่อให้รู้ว่าในยุครัตนโกสินทร์นั้นสืบต่อจากธนบุรีและมีวิวัฒนาการอย่างไรขึ้นเป็นครั้งแรก ในสมัยธนบุรีนั้นเครื่องดนตรีต่าง ๆ คงจะเหมือนปลายสมัยอยุธยา เพราะสมัยกรุงธนบุรีก็ยังมีคีตสงครามอยู่มาก แต่อย่างไรก็ตาม นับได้ว่าสมัยกรุงธนบุรีนั้นยังมีเครื่องดนตรีอยู่มาก และมีเครื่องดนตรีของต่างชาติเข้ามาบรรเลงอยู่บ้างด้วย ดังปรากฏตามหมากำหนดการเรื่องการฉลองพระแก้วมรกตเป็นต้น ในการฉลองพระแก้วมรกตครั้งนั้น ได้มีหมากำหนดการสั้น ๆ ว่า “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิณพาทย์ไทย พิณพาทย์รามัญ และมโหรีไทย มโหรีแขก ฝรั่งเศส ญวน เขมร ผลัดเปลี่ยนกันสมโภชเป็นเวลา ๒ เดือน กับอีก ๑๒ วัน” แสดงให้เห็นว่ามีเครื่องดนตรีจากต่างชาติเข้ามาเป็นอันมาก แต่แปลกอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า “มโหรี” และ “พิณพาทย์” สมัยนั้นมีการแบ่งแล้วว่า พิณพาทย์คือเครื่องตีเป่า และมโหรีคงมีเครื่องหนักไปในทางดีดสี แต่ก็ไม่แปลกอะไรในการที่เรียกว่ามโหรี ซึ่งเคยปรากฏมาแล้วในเรื่องเก่า ๆ เช่น นิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัยก็เคยเรียก ออเคสตรา ว่ามโหรีวงใหญ่ ท่านเรียกอย่างนั้นในนิราศลอนดอน จะเห็นได้ว่าในสมัยธนบุรีมีมโหรี ส่วนเครื่องสายไม่ได้พูดถึง เข้าใจว่า

คงจะมี ส่วนวงพิณพาทย์สมัยธนบุรีนั้นมีเครื่องบรรเลงเพียงวงที่เรียกว่าเครื่องห้าเท่านั้นเอง ซึ่งเหมือนกับปลายสมัยอยุธยา เครื่องห้ามีปีใน ระนาด ฆ้องวง ตะโพน กลองทัด (ลูกเดียว) และฉิ่ง ส่วนมโหรีก็มีเครื่องหก ได้แก่ ซอ ๓ สาย กระจับปี โทน รำมะนา ขลุ่ยและฉิ่ง เป็นสิ่งที่รับมาจากปลายสมัยอยุธยา ส่วนเครื่องสายนั้นถึงอย่างไรก็มีตีมอง จำนวนจะมากน้อยเพียงใดไม่ทราบ เพราะว่าเครื่องสายนั้นแม้แต่ในสมัยอยุธยาก็มีสมบูรณ์อยู่แล้ว ถ้าจะพูดถึงสมัยอยุธยาเรื่องเครื่องสาย ก็มีปรากฏอยู่แล้วตามกฎหมายเถียรบาล ตามบานแผนกที่ตั้งขึ้นใน ศก ๗๒๐ คงตรงกับสมัยพระเจ้าอยู่หัว แต่เวลานักโบราณคดีได้สันนิษฐานกันว่าสำนวนของกฎหมายเถียรบาลนั้นเป็นสำนวนสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็เข้าใจว่าคงจะมาชำระในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง กฎมณเฑียรบาลที่กล่าวว่าสมัยอยุธยาเครื่องสายพร้อมนั้นมีอยู่ตอนหนึ่งว่า “อนึ่งในท่อน้ำสระแก้วผู้ใดขี่เรือคฤ เรือประทุน เรือกุบ และเรือมีศาสตราวุธ แล้วใส่หมวกคลุมหัวนอนมา ชายหญิงนั่งมาด้วยกัน อนึ่งชะเลาะติดำกัน ร้องเพลงเรือ เป่าปี่ เป่าขลุ่ย สีซอ ตีตะจะเข้ กระจับปี ตีโทนทับ โห่ร้องนี่นั่น ถ้าหากว่าสิ่งเหล่านี้เข้ามาในท้ายสนมห้าม ถ้ามิได้ห้ามปรามเกาะกุมเอามาถึงศาลาให้แก่เจ้าน้ำเจ้าท่า โทษเจ้าพนักงานถึงตาย” แสดงว่าในสมัยอยุธยานั้นมีผู้ที่นิยมเล่นขลุ่ย จะเข้ กระจับปี ตีโทนทับ ซึ่งคงจะเล่นกันมากและคงไม่ต่างคนต่างเล่น คือใครสีซอได้ ใครตีตะจะเข้ได้ต่างคนต่างอยู่ที่บ้าน ใครสีซอเป็นจะสีซอเพลงสารถ้อยอยู่บ้านสนุก ๆ อีกคนตีตะจะเข้ เพลงสารถ้อยเหมือนกับอยู่อีกบ้านหนึ่ง คงจะไม่ใช่ คงจะต้องมารวมกันเป็นวงและยิงพวกตีโทนด้วยแล้ว ถ้าจะตีโทนอยู่บ้านคนเดียวคงไม่สนุก คงต้องเป็นวงแน่ และคงเล่นกันแพร่หลายจนล่วงล้ำเข้าไปใกล้พระราชฐาน จนถึงต้องมีกฎหมายเถียรบาลขึ้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าสมัยอยุธยาเครื่องสายบริบูรณ์อยู่แล้ว แล้วมาสมัยกรุงธนบุรีก็คงจะมี แต่ที่ไม่ได้กล่าวไว้ในงานสโรชพระแก้วมรกตอาจจะเรียกรวมอยู่ในวงมโหรีด้วยก็เป็นได้

พอถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ใน สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) เครื่องดนตรีเหล่านี้ก็คงเป็นไปตามเดิมทุกประการ แต่ไว้ในรัชกาลนี้มีผู้คิดเครื่องดนตรีเพิ่มเติมมาอย่างหนึ่งคือ กลองทัด ได้กล่าวแล้วว่าเครื่องห้า ในสมัยกรุงธนบุรี

นั้น มี ปี่ใน ระนาด ซ้องวง ตะโพน กลองทัด (ลูกเดี่ยว) มาในสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ได้เพิ่มกลองทัดขึ้นอีก ๑ ลูก คือเดิมมีเสียงตี “ตุม” หรือ “ต้อม” อย่างเดียว แต่สมัยรัชกาลที่ ๑ มี “ตุม ตุม ต้อม ต้อม” นี้ก็เป็นวิวัฒนาการขั้นที่ ๑ ของยุครัตนโกสินทร์ ส่วนเพลงหรือนักดนตรีสมัยรัชกาลที่ ๑ ไม่ปรากฏไม่พบหลักฐานว่าจะมีผู้ใดบ้างหรือเพลงอะไรบ้าง เพียงแต่รู้ว่าการบรรเลงก็คงเป็นไปอย่างสมัยปลายอยุธยาหรือสมัยธนบุรีนั่นเอง

ต่อมาใน **รัชกาลที่ ๒** ซึ่งเป็นรัชกาลที่เต็มไปด้วยศิลป รัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นศิลปินอยู่แล้ว ทรงชอบ ๓ สายได้เป็นเอก อย่างที่เคยกล่าวกันว่าพระองค์ได้ทรงพระสุบินว่าได้เสด็จเข้าไปในสวนในเวลากลางคืน ซึ่งมีพระจันทร์เต็มดวง และขณะนั้นเองทรงได้ยินเสียงดนตรีมาในอากาศเป็นเพลง เพลงหนึ่ง ทรงจำได้ พอตื่นบรรทมก็ทรงชอบ ๓ สายเพลงนั้น แล้วตรัสเรียกให้เจ้าหน้าที่มีโหรีของหลวงเข้ามารับพระราชทานต่อเพลงนั้นอีกทีหนึ่ง เพลงนี้จึงได้ชื่อว่า “เพลงบุหลันลอยเลื่อน” หรือ “บุหลันเลื่อนลอยฟ้า” เพลงนี้นับว่าเป็นเพลงที่สำคัญมาก แต่บางคนก็เรียกว่า “เพลงทรงพระสุบิน” ที่กล่าวว่าเป็นเพลงที่สำคัญมากก็เพราะว่าในสมัยหนึ่งในรัชกาลที่ ๕ ก่อนที่จะมีเพลงสรรเสริญพระบารมีที่เราใช้อยู่ทุกวันนี้ ได้เคยใช้เพลงนี้เป็นเพลงสรรเสริญพระบารมีอยู่ชั่วขณะหนึ่ง ก่อนที่จะแต่งทำนองเพลงอย่างปัจจุบันขึ้น จึงได้เรียกเพลงนี้ว่าเพลงสรรเสริญพระบารมีไทยอีกชื่อหนึ่งในสมัยนั้น เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเป็นรัชกาลที่มีศิลปมาก สิ่งที่วิวัฒนาการขึ้นในสมัยนี้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือมี “ปีพาทย์บรรเลงประกอบเสภา” ขึ้นมา การขับเสภาในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๒ ไม่มีปีพาทย์รับไม่มีอะไรประกอบ นอกจากคนขับเสภาขับกับไปอย่างเดียว ซึ่งก็คงจะเหน็ดเหนื่อยมาก พอถึงรัชกาลที่ ๒ จึงได้มีปีพาทย์เข้าบรรเลงประกอบการขับเสภาขึ้นมา หลักฐานในเรื่องนี้อยู่ในคำไหว้ครูเสภา ตามประเพณีผู้แต่งเสภาจะต้องแต่งคำไหว้ครูขึ้นต้นก่อนโดยไหว้พระรัตนตรัย ไหว้บิดามารดา ครูบาอาจารย์ ถวายพรพระมหากษัตริย์ แล้วจึงขับเข้าเรื่อง การไหว้ครูจะไหว้ครูบุคคลโดยอ้างชื่อครูที่เป็นมนุษย์ทั้งสิ้น ดังที่ปรากฏในคำไหว้ครูบทหนึ่งซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ มีว่า

เมื่อครั้งจอมรินทร์แผ่นดินลับ
ครั้นมาถึงพระองค์ผู้ทรงชัย

เสภาขบขึงหามี่ปีพาทย์ไม่
จึงเกิดมีขึ้นในอยุธยา”

นี่เป็นบทไหว้ครูเสภาที่มีขึ้นในรัชกาลที่ ๒ เพราะฉะนั้นคำว่าแผ่นดินลับ จึงหมายถึงรัชกาลที่ ๑ ซึ่งยังไม่มีปีพาทย์ในขณะนั้น ครั้นมาถึงพระองค์ผู้ทรงชัยหมายถึง รัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ ๒) จึงเกิดมีปีพาทย์ขึ้น วรรณคดีสุดท้ายนี้ของเดิมว่า “ครั้น มาถึงพระองค์ผู้ทรงชัย จึงเกิดคนดีในอยุธยา” ก็รู้สึกว่าจะหมายความว่าเกิดคนดี ที่คิดจะให้มีปีพาทย์ขึ้น คงเป็นอย่างนั้น แต่ไม่ค่อยชัดเจน สมเด็จพระยา- ดำรงราชานุภาพจึงได้ทรงแก้วรรณคดีสุดท้ายใหม่เป็น “จึงเกิดมีขึ้นในอยุธยา” รู้สึกว่า ชัดเจนขึ้นว่าเริ่มมีปีพาทย์ขึ้น การมีปีพาทย์บรรเลงประกอบเสภาก็มีเป็นชั้น ๆ ดังนี้

ชั้นแรกทีเดียวปีพาทย์บรรเลงแทรกแต่เพลงหน้าพาทย์คือพวกเพลงเชิด เสมอ โอต เหล่านี้ เมื่อขับเสปามาถึงกิริยาบทใด เช่น มีร้องให้ก็ใช้เพลงโอต หรือถ้ายกทัพ รบกันก็ใช้เพลงกราวนอก ถ้าไปไหน ๆ รับประทานอาหารก็ใช้เพลงเชิดเท่านั้น อีกชั้นหนึ่ง ให้บรรเลงอย่างละคร พอถึงบทที่ควรจะร้องก็ร้องเพลงละคร เพลงละครก็หมายความว่า เพลงไอ้ปี่ซำป๋อ ไอ้โกลน ที่เป็นเพลงละครจริง ๆ พอถึงกิริยาต่าง ๆ ก็มีหน้าพาทย์เหมือนกัน คือ เชิด เสมอ โอต ด้วย นับว่าทำให้น่าฟังขึ้น แต่พอมาอีกยุคหนึ่งเกิดไม่ชอบเพลง ละคร จึงเปลี่ยนใหม่มาเอาอย่างเพลงมโหรี มโหรีเพียงแต่ร้องแล้วก็บรรเลงรับไปเรื่อย ๆ เท่านั้นเอง เสภา ก็ไปเลียนแบบ แบบนั้นบ้าง เอาเพลงสองชั้นต่าง ๆ อาจเป็น เพลงสารถิ เพลงการะเวก ฯลฯ ก็แล้วแต่มาร้องส่ง คือ ร้องแล้วปีพาทย์รับ แล้วก็ขับ เสภาต่อไป มาถึงตอนนี้จะเห็นว่ากลองทัดกับตะโพนไม่มีประโยชน์ เพราะว่าไม่ได้ บรรเลงหน้าพาทย์ ไม่มีตอนไหนจะตีอะไรเพียงแต่ร้องส่งเท่านั้นจึงเอาออกเสีย แต่ครั้น เอาออกแล้วเวลามาร้องมาส่งเข้าจริง ๆ เครื่องหนึ่งที่จะบรรเลงประกอบเป็นหน้าพาทย์นั้น ก็ไม่มี จึงได้ไปเอา “เปิงมาง” จากวงของกลองชนะมาใช้ วงกลองชนะนั้นมีกลอง หลาย ๆ ลูกเป็นร้อย เป็นห้าสิบ ตามเกียรติยศที่ใช้ เช่น การเสด็จพยุหยาตราทางบก ก็มีเปิงมาง เปิงมางตีนากลองชนะ ผู้ตีผู้นี้เรียกว่า “จากลอง” คู่กับ “จำปี่” คือผู้เป่าปี่ ชาว โดยเอาเปิงมางลูกนั้นมาติดข้างสูกถ่วงเสียงให้ต่ำลงตีแทนเหมือนอย่างตะโพน

เพราะการขับเสภาเป็นการบรรเลงในอาคาร ควรเป็นเสียงเบา ๆ หน่อย เรียกในกรณีนี้ว่ากลองสองหน้า ประกอบกับเสภาใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้ ถ้าหากบรรเลงเป็นเสภาแล้วจะต้องใช้กลองสองหน้าตีเป็นประจำ แต่ก็มีอยู่อย่างหนึ่งที่ติดมาจากการบรรเลงแบบละครคือ ต้องโหมโรงเหมือนละครด้วย การโหมโรงละครก็เริ่มตั้งแต่สาธุการไปจนทราไวและสุดท้ายจะมีเพลงวา แล้วจึงเข้าเรื่อง ตอนหลัง ๆ ได้เอาเพลงวาเพลงเดียวมาเป็นเพลงโหมโรง พอมาใช้เพลงเหมือนแบบมโหรีคงจะเบื่อเพลงวา จึงหาเพลงอื่นมาบรรเลงเป็นเพลงโหมโรงแทน แต่ว่าเวลาลงจบต้องลงด้วยทำนองของเพลงวาคือ ทำนองอย่างนี้ (ปาฐกทำเสียงเป็นทำนองดนตรีตอนลงจบของเพลงวา) ซึ่งจบด้วยเสียง “เร” ล่าง เข้าใจว่าการจบอย่างนี้มิใช่เป็นเพียงประเพณีเท่านั้น แต่เป็นการให้เสียงคนขับเสภาและให้เสียงคนร้องด้วย เพราะว่าคนขับเสภาและคนร้องโดยมากจะไปเคาะที่ลูกกระนาดรองยอดคือลูกที่ ๒ ของลูกยอดระนาด ถ้าเทียบกับดนตรีสากลก็ตรงกับเสียง “เร” บน เมื่อคนขับเสภาได้ฟังเสียงลงจบด้วยเสียง “เร” ล่าง ก็คิดพลิกกลับไปจับ “เร” บน คือเสียงคู่ ๘ (ปาฐกทำเสียงขึ้นต้นขับเสภา) จับได้เลยโดยไม่ต้องไปเคาะระนาดนี้เป็นการให้เสียงทางวิชาการ นับว่าเป็นวิวัฒนาการขึ้นในรัชกาลที่ ๒ อีกอย่างหนึ่งที่เพิ่มขึ้นมาก็คือมีสองหน้า เข้ามาอยู่ในวงปี่พาทย์ในรัชกาลนี้ เครื่องดนตรีนอกจากสองหน้าแล้วก็ไม่มีอะไรอีก

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ การขับเสภาคงไหว้ครูเหมือนเดิมและมีผู้แต่งขึ้นอีกบทหนึ่งได้บอกถึงครูบาอาจารย์ต่าง ๆ ที่ขับเสภาตี ๆ ทุก ๆ คน และยังมีไหว้ครูปี่พาทย์ด้วย ทำให้รู้จักครูปี่พาทย์ในรัชกาลที่ ๓ หลายคน บทไหว้ครูปี่พาทย์นี้ ครูผู้แต่งเสภากล่าวไว้ว่า

“ที่นี่จะไหว้ครูปี่พาทย์ ม้องระนาดลือดีปีไฉน ครูแก้วครูพักเป็นหลักชัย” หมายความว่า เป็นผู้ที่มีหลักฐาน มีความแม่นยำที่น่าจะศึกษาเล่าเรียนกับท่านผู้นี้ “ครูทองอินทร์นั้นแหละใครไม่เทียมทัน” หมายความว่า ครูทองอินทร์คงจะดีกว่า ครูแก้วและครูพักอีก ครูทองอินทร์คงจะเป็นคนตีม้องใหญ่ วรรคต่อมาจึงมีว่า “มือก็ตอดหนอดหนักขยักขยอน” คำว่า “หนอด” ที่ระบุไว้แสดงว่าเป็นมือม้อง การตีม้องวงใหญ่นั้นต้องตีให้ชัดเจน ให้หนอดให้โหนง แสดงว่าเป็นคนตีม้องใหญ่ ธรรมดา

คนที่ร้องใหญ่เป็นคนที่แม่นยำเพลงมากกว่าคนอื่น ๆ เพราะเวลาบรรเลงนั้นเป็นผู้ที่เป็นหลักของวง เป็นผู้ที่ดีแต่เนื้อเพลงแท้ ๆ ผู้อื่นต้องฟังจากร้องใหญ่เป็นหลัก “ตาพูนมอญไซ้ข้าวตัวขยัน” นี้ไม่ได้บอกอะไรว่าเป็นอะไร คงจะมีเชื้อมอญและขยัน ในที่นี้หมายถึงผู้ที่มีความคล่องแคล่ว กระปรี้กระเปร่า ทำอะไรได้คล่องแคล่ว เหมือนเจ้าเงาะแสนกลคนขยัน ไม่ใช่เจ้าเงาะมีความอูตสาหะ หมั่นเพียร ดังที่เขาเรียกคนขยันคนซี้เกียจ “ครูมีแขกคนนี้เขาตีครั้น เป้าทยอยลอยลั่นบรรเลงลือ” หมายถึงว่าครูมีแขกคนนี้เป็นคนเก่ง แต่งเพลงทยอยเตี้ยขึ้นมาเป่าปี่เป็นครั้งแรกทำให้มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น และเป็นผู้เป่าปี่ตีมีชื่อเสียงมาก มาเสียชีวิตเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่เรียกว่าครูมีแขกนั้น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ เคยทรงสันนิษฐานว่าคงจะมีเชื้อแขก แต่ข้าพเจ้าสอบสวนจากทายาทของครูมีแขก คือ ครูมีแขกมีลูกชื่อครูพักตร์ มีหลานชื่อครูสาย สอบถามจากลูกหลานแล้วได้ความว่า ไม่มีเชื้อแขก แต่มีบ้านอยู่ปลายคลองวัดอรุณา ในบริเวณนั้นบ้านที่เป็นหมู่บ้านเป็นพวกอิสลามลัทธิเจ้าเซ็น บ้านของครูมีแขกไปอยู่ในกลุ่มนั้นใคร ๆ ก็จึงเรียกว่า “ครูมีแขก” นี้เป็นเหตุผลอย่างหนึ่ง แต่อีกอย่างหนึ่งกล่าวกันว่าเมื่อตอนที่ครูมีแขกเกิด มีกระเพาะครอบศีรษะออกมาเหมือนไส้หมวกแขก พ่อแม่ก็เลยเรียกว่ามีแขก แต่ที่จริงเข้าใจว่าถูกทั้งหมด คืออาจจะมีการเพาะครอบจริง ๆ อย่างนั้นก็ได้ แล้วบ้านก็อยู่ในบริเวณบ้านแขก เมื่อบ้านอยู่ในบริเวณพวกอิสลาม พวกเจ้าเซ็นลัทธิที่มีการควั่นหัว หุบอก ลุยไฟ ก็คงจะมีเชื้อสายแขกจริง ๆ อยู่บ้างไม่เช่นนั้นจะเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านเขาบ้านเดียวได้อย่างไร ครูมีแขกต่อไปจะมีความเจริญวัฒนามากในรัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลที่ ๓ ยังมีวิวัฒนาการอีกอย่างหนึ่งคือ การขยายเพลง แต่งเพลงครูมีแขกผู้นี้เป็นผู้เริ่มแต่งเพลงที่เรียกกันว่า ๓ ชั้น คือ ขยายเพลงสองชั้นขึ้นไปอีกเท่าตัว ในปลายรัชกาลที่ ๓ มีลูกเล่นพลิกเพลงต่าง ๆ เรียกกันว่าเพลงสามชั้น การเรียกชั้นมิได้เรียกตามสูตร ถ้าเรียกตามสูตรจะเป็นสี่ เพราะว่าสูตรที่แต่งเพลงนั้นแต่งชั้นเดียวก่อน แล้วก็มาแต่งขึ้นเป็นทวีคูณขยายจากชั้นเดียวมาเป็นสองชั้น ต่อมาทวีคูณสองชั้นขึ้นไปเรียกว่าสามชั้นคือเรียกตามชั้นที่คิด ไม่ได้เรียกตามสูตร ถ้าเรียกตามสูตรก็จะเป็น ๑, ๒, ๔, ๘ เรื่อยไป นี่ก็เป็นวิวัฒนาการเรื่องเพลง เกิดเพลงสามชั้นขึ้นทำให้วงการเสภา ก็พลอยร้องเพลงสามชั้นไปด้วย

ในรัชกาลที่ ๓ นี้มีชาวต่างชาติเข้ามาหลายชาติจึงมีผู้คิดเครื่องดนตรีไทยเพิ่มเติมอีก ๒ อย่างคือระนาดทุ้มกับฆ้องวงเล็ก เนื่องด้วยได้เห็นดนตรีต่างชาติมีเสียงสูงเสียงต่ำหลาย ๆ อย่าง จึงคิดทำระนาดให้โตขึ้นเป็นเสียงทุ้ม และคิดฆ้องวงขึ้นอีกวงหนึ่งเล็กกว่าฆ้องวงเก่า ทำให้ระนาดเก่าเรียกว่าระนาดเอก และฆ้องวงเก่าเรียกฆ้องวงใหญ่ แล้วเอาปี่นอกซึ่งเป็นของเก่าอยู่แล้วมาคู่ปี่ใน ปี่นอกเหมือนกับปี่ในแต่เล็กกว่า และเสียงสูงกว่าปี่ใน ๓ เสียง ก็กลายเป็นปี่พาทย์เครื่องคู่คือ ปี่คู่ ระนาดคู่ ฆ้องคู่ แต่ตะโพน กลอง ไม่ได้เพิ่ม ทำให้เกิด "ปี่พาทย์เครื่องคู่ขึ้นในรัชกาลที่ ๓"

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นรัชกาลที่ดนตรีเจริญมาก เจริญทั้งจำนวนวงดนตรีเจริญทั้งวิชาการ ครูบาอาจารย์ก็มีมาก เครื่องดนตรีก็ได้เพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลที่ ๔ มีวงปี่พาทย์หลายวงด้วยกัน เห็นจะเนื่องมาจากรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ยกเลิกพระราชกำหนดที่เคยมีมาแต่สมัยอยุธยาว่า ห้ามมิให้ผู้อื่นมีละครผู้หญิง ผู้อื่นจะมีมิได้นอกจากของหลวงเท่านั้น แต่ในรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดยกเลิกโดยทรงอ้างว่ามีละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น แต่เดิมนั้นพวกผู้ลากมากดีหรือเจ้านายต่าง ๆ ที่ร่ารวย ก็มักมีข้าทาสบริวารมาก แต่ผู้หญิงก็ให้เล่นแต่มโหรี เพราะมีละครไม่ได้ ครั้นโปรดเกล้าให้ยกเลิกพระราชกำหนด ต่างคนก็ต่างหัดละครผู้หญิง ละครจึงกลายเป็นผู้หญิงมากมาย เพราะละครแต่ก่อน ๆ ผู้ชายเล่นทั้งนั้น เมื่อละครผู้หญิงเกิดขึ้นมาก ใคร ๆ ก็หาละครผู้หญิงมาดู เพราะการดูละครผู้ชายสู้ดูละครผู้หญิงไม่ได้ ละครผู้ชายก็เลยค่อย ๆ ลดหายไป พวกละครผู้ชายเลยหันไปเล่นเครื่องดนตรีปี่พาทย์กันมาก ทำให้วงปี่พาทย์เจริญมาก โดยเฉพาะวงดนตรีตามบ้าน ตามวังเจ้านายมีปี่พาทย์มากกว่าดนตรีจีน แต่ละวงก็มีครูบาอาจารย์ที่มีความรู้ มีฝีมือที่จะฝึกหัดวงดนตรีของตนให้เด่นขึ้น ส่วนครุมีแขกมาเป็นครูประจำวงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรของรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นนักดนตรี ทรงเป่าแคนได้อย่างคล่องแคล่ว และทรงขับลำอย่างหมอลำได้ด้วย ได้ทรงนำความเจริญมาสู่วงการดนตรีไทยเป็นอันมากโดยเฉพาะวงปี่พาทย์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีครุมีแขกเป็นครูผู้กำกับวง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องภาษาอังกฤษดีมาก จนมีบันทึกของหมอบลัดเลย์ว่า เวลา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งเป็นภาษาอังกฤษ ถ้าไม่เห็นพระองค์จะ
 ไม่รู้ว่าเป็นคนไทย ซึ่งก็คงจะมีรับสั่งได้ชัดเจนมาก ความรู้ภาษาอังกฤษอย่างแตกฉาน
 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ได้ช่วยราชการบ้านเมืองได้เป็นอันมาก
 ติดต่อกับชาวต่างประเทศ มีเพื่อนฝูงชาวต่างประเทศมาก เวลาถึงวันประสูติและวัน
 สำคัญ ๆ เช่นวันปีใหม่ ฯลฯ ก็ได้รับของขวัญจากต่างประเทศเป็นอันมาก ของขวัญ
 ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับและทรงพอพระทัยและเป็นเหตุสำคัญ
 อย่างหนึ่งคือ นาฬิกาตั้งโต๊ะ ซึ่งสมัยนี้คงไม่แปลก นาฬิกาเรือนนั้นพอถึงชั่วโมงก็ดี
 เป็นเพลง แต่ท่านโปรดอย่างช่าง คล้าย ๆ กับเด็กชน คือรู้หรือออกดูว่าข้างไหนเป็นอะไร
 ทำไมจึงตีเป็นเพลงได้ เมื่อรู้หรือออกดูก็จะเห็นกลไกของสิ่งที่ให้ตีเป็นเพลงได้ คือ เป็น
 ชีลวดซึ่งสั้นบ้างยาวบ้าง บักเรียงไว้เป็นวงกลม ตรงกลางมีหลักหนึ่งมีสะพานจากหลัก
 ออกไปเขี่ยซี่ต่าง ๆ ถึงเวลาชั่วโมง หลักกลางก็จะหมุน สะพานก็จะไปเขี่ยซี่ของลวด
 ลั่น ๆ ยาว ๆ นั้นเกิดเสียงขึ้นมากก็เป็นเพลง ธรรมดาชีลวดนั้นถ้าสั้นก็สูง ยาวก็ต่ำเขาถึง
 ทำสั้น ๆ ยาว ๆ ไว้ ท่านทรงเรียกนาฬิกานี้ว่า “นาฬิกาเขี่ยหรี” หมายถึงสะพานนี้ไป
 เขี่ยหรี ซึ่งเป็นเครื่องที่โปรดมาก แต่ไม่ใช่โปรดเฉย ๆ แต่โปรดแล้วเอามาใช้เป็น
 ประโยชน์ได้ เมื่อทรงแลเห็นว่าแม้แต่เหล็กชีลวดเล็ก ๆ นี้ยังมีกังวาลดี ถ้าเอามาทำ
 เป็นระนาดอาจจะมีกังวาลไพเราะขึ้นอีก จึงทำให้เอาเหล็กมาทำเป็นลูกระนาดขึ้นมา
 ตั้งพระทัยที่จะให้เป็นเสียงต่ำ แต่ก็ต่ำไม่ไหว ถ้าต่ำจริง ๆ จะต้องใหญ่มาก จึงทำ
 ขนาดระนาดทุ้มนั่นเองเสียงก็เท่า ๆ ระนาดทุ้ม เรียกว่า ระนาดทุ้มเหล็ก เมื่อมีทุ้มเหล็ก
 แล้วก็ขาดคู่ ไม่น่าดูจึงทำระนาดเอกเหล็กขึ้นอีกรางหนึ่ง ผสมเข้าไปในวงปี่พาทย์
 กลายเป็นวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นมา ปี่พาทย์เครื่องใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระ-
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับความนิยมนมาก วงอื่น ๆ ก็มีวงปี่พาทย์เครื่องคู่อยู่แล้วทุกวง
 พอพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปี่พาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นมา ต่างคนต่างก็เอาอย่าง
 มีปี่พาทย์เครื่องใหญ่กันมากมายหลายวง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นับว่าวงปี่พาทย์ของเจ้านาย
 มีมากหลาย เจ้านายขุนนางต่าง ๆ จะมีกันทุกบ้าน เรียกว่าแข่งขันกันมีทีเดียว ปรากฏ
 ตามที่กล่าวไว้ว่า เมื่อคราวฉลองพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกประสาธน์ วงปี่พาทย์เครื่องใหญ่
 เข้ามาบรรเลงถึง ๑๓ วง แสดงว่าทุกวงเอาอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทั้งนั้น ปรากฏหลักฐานดังนี้ "เมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๙๙ บวงสรวงฉลองพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกประสาธ ขอวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ของเจ้านายข้าราชการไปบรรเลง มีรายชื่อดังนี้

๑. วงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. วงของกรมหลวงวชิรพันธ์เทเวศร์
๓. วงของกรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา
๔. วงของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
๕. วงของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา
๖. วงของกรมหมื่นมเทศวรศิววิลาส
๗. วงของหม่อมเจ้าประเสริฐศักดิ์
๘. วงของสมเด็จพระยาพิชัยญาติ
๙. วงของเจ้าพระยายมราช
๑๐. วงของพระยามนตรีสุริวงศ์
๑๑. วงของพระยาเสนาภุมเบศร์
๑๒. วงของพระยาสุรินทรราชเสนี
๑๓. วงของเจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี

ซึ่งเป็นวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ทั้งสิ้น ๑๓ วง ปัจจุบันหาเครื่องใหญ่เท่านี้ไม่ได้ นี่เป็นเพียงปี่พาทย์เครื่องใหญ่เท่านั้นที่ขอแรงเข้ามาบรรเลง ส่วนวงต่างๆ ที่มีละคร เช่น วงเจ้าพระยาเทเวศร์ โดยมากมักจะไม่มีเครื่องใหญ่ มีเพียงปี่พาทย์เครื่องคู่เท่านั้น วงปี่พาทย์ทุกวงจะมีครูบาอาจารย์ทุกวง แสดงว่าสมัยรัชกาลที่ ๔ การดนตรีไทยโดยเฉพาะวงปี่พาทย์เจริญมาก ส่วนมโหรีและเครื่องสายมีวิวัฒนาการดังนี้

มโหรีเดิมมี ๖ อย่าง ได้แก่ กระจับปี่ ซอสามสาย ขลุ่ย โทน รำมะนา และฉิ่ง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๑ เพิ่มระนาดและระนาดแก้ว ต่อมาเลิกระนาดแก้วใช้ฆ้องวงแทน หมายถึงมโหรีมีเครื่องตีสองอย่างเข้าไปปนแล้ว ถึงรัชกาลที่ ๒ ก็ยังไม่ได้เพิ่มอะไร พอถึงรัชกาลที่ ๓ วงปี่พาทย์เป็นเครื่องคู่ขึ้น วงมโหรีก็เปลี่ยนเป็นมีระนาดทุ้ม ฆ้องวงเล็กเกิดขึ้น และอีกอย่างหนึ่งคือเปลี่ยนจากกระจับปี่เป็นจะเข้ จะเข้เห็นว่า

เป็นของมอญ เมื่อจะเข้เข้ามาแล้วก็เลิกกระจับปี สมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อมีวงปี่พาทย์เครื่องใหญ่ ขึ้นมา วงมโหรีก็เอาอย่างบ้างมีทั้งระนาดเหล็กและทุ้มเหล็กแต่ไม่ได้สร้างด้วยเหล็ก หากแต่สร้างด้วยทองเหลือง ซึ่งมีเสียงสูงเรียก “ระนาดทอง” และ “ทุ้มทอง” นี้เป็นวิวัฒนาการของมโหรี

กล่าวถึงเพลงในรัชกาลที่ ๔ มีประวัติที่น่าจดจำคือ มี “เพลงเถา” เกิดขึ้นคือเพลงทยอยใน ครุเพ็งซึ่งเป็นญาติกับครุมีแขก มีศักดิ์เป็นน้อง ชอบแต่งเพลงล้อเลียนกันเสมอ อวดวิชากันแข่งขันกัน ส่วนครุมีแขกได้ฝึกหัดวงปี่พาทย์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จนมีชื่อเสียงยิ่งกว่าวงไหน ๆ ถึงแก่โปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงประดิษฐไพเราะ” ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๒๖ เดือนพฤศจิกายน จ.ศ. ๒๓๖๕ และได้แต่งเพลงเชิดจิ้งเพลงหนึ่งซักซ้อมจนเรียบร้อย เพลงเชิดจิ้งนี้เป็นเพลงที่แต่งโดยอัตโนมัติ โดยมากเกือบจะไม่ได้นำเอาเพลงอะไรมาขยายขึ้นเลย แต่เต็มไปด้วยลูกล้อลูกขัด มีเชิงล้อเชิงชนต่าง ๆ นำฟังมาก แพรพราวไปด้วยลูกเล่นต่าง ๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังแล้วก็เป็นที่โปรดปรานมาก เลื่อนบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระประดิษฐ์ไพเราะ ในวันที่ ๒๖ ธันวาคม ปีนั้นเอง ซึ่งไม่มีผู้ใดได้รับบรรดาศักดิ์ “หลวง” เพียงเดือนเดียวแล้วได้เป็น “พระ” นับว่าเป็นผู้หนึ่งในประวัติศาสตร์ ท่านมีอายุถึงรัชกาลที่ ๕ ก็ยังเป็นครูดนตรีอยู่ในวงดนตรีหลวง

พูดถึงเพลงทยอยในเถาที่ครุเพ็งแต่ง ถือว่าเป็นเพลงเถาเพลงแรก แต่ว่าท่านแต่งแปลกอยู่หน่อยคือตอนขึ้นเดียวท่านเปลี่ยนเสียงเป็นเสียงนอก เมื่อครุเพ็งแต่งเพลงทยอยในไม่นานนัก ครุมีแขกก็แต่งเพลงทยอยนอกขึ้น ท่านมักจะชอบล้อเลียนกันอย่างนี้เสมอ ส่วนเพลงเถาสัสมัยนั้นยังไม่มีใครนิยมตามจึงมีเพลงทยอยในอยู่เพลงเดียว เพลงเถาเพ็งมานิยมในสมัยรัชกาลที่ ๖

สมัยรัชกาลที่ ๕ มีวิวัฒนาการอย่างเดียวในเรื่องเครื่องดนตรีคือ วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ ซึ่งเป็นการผสมให้แปลกออกไป เป็นวงที่บรรเลงประกอบละคร ชื่อ ดึกดำบรรพ์นี้สืบต่อจากชื่อโรงละครมาเป็นละคร แล้วจากชื่อละครเป็นชื่อวงดนตรี เพราะว่าโรงละครของเจ้าพระยาเทเวศร์ท่านมีละครแสดงอยู่ ใคร ๆ ก็เรียกละคร

เจ้าพระยาเทเวศร์ โรงละครเจ้าพระยาเทเวศร์ท่านไม่ชอบให้ใช้ชื่อของท่านเป็นชื่อโรงละคร เมื่อสร้างโรงละครขึ้นใหม่ท่านก็ตั้งชื่อโรงละครว่า โรงละครดึกดำบรรพ์ ขณะนั้นเอง เจ้าพระยาเทเวศร์ได้ขอให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ปรับปรุงละครขึ้นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งท่านได้ให้แบบของโอเปร่ามาเล่าถวายให้ปรับปรุงละครไทยให้คล้ายโอเปร่า สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ได้ทรงนำเอาเรื่องพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๒ มาปรับปรุงใหม่ให้เป็นละครที่ร้องเอง และบทร้องนั้นมีแต่คำพูดไม่มีบทบอกชื่อตัวละครหรือบทบอกกริยา บอกอารมณ์ ละครแบบนี้เมื่อได้แสดงรับแขกเมืองเสร็จแล้วก็มาแสดงเก็บเงินที่โรงละครที่เจ้าพระยาเทเวศร์สร้างขึ้นใหม่ ชื่อโรงละครดึกดำบรรพ์เป็นครั้งแรก ประชาชนก็เรียกกันว่าละครดึกดำบรรพ์ เพราะว่าโรงละครชื่อดึกดำบรรพ์ ละครที่เล่นก็ควรเรียกละครดึกดำบรรพ์ ฉะนั้นวงปีพาทย์ที่ปรับปรุงนั้นก็ต้องเป็นปีพาทย์ดึกดำบรรพ์ การปรับปรุงวงปีพาทย์นี้ ท่านปรับปรุงโดยเอาเสียงแหลมเล็กเสียงสูงและเสียงดังมากออกหมด ให้เหลือไว้แต่พวกเสียงทุ้มนุ่มนวลในวงปีพาทย์เครื่องใหญ่ก็เอาฆ้องเล็กออก ระนาดเอกเหล็กออก ปี่ออก กลองทัดดังมากเอาออก ส่วนระนาดเอกก็ดังมาก แต่ระนาดเอกเป็นหลักของวง ต้องเอาไว้แต่เปลี่ยนไม้ตีให้เป็นไม้ฉวม ส่วนกลองทัดเอาออกแล้ว ยังมีเพลงหน้าพาทย์อยู่ มีเพลงโอด เพลงเชิด เพลงเสมอ จึงเอาตะโพนมาแก้ไขโดยเอาเท้าออกตั้งหน้าขึ้นตี ๒ ลูก ตีดข้าวสุกให้เป็นเสียงตุ้มๆ ต่อมๆ ใช้สำหรับตีแทนกลองทัดได้ อีกอย่างหนึ่ง ควรมีเสียงต่ำที่เทียบอย่างเบสส์ของสากล จึงเอาฆ้องทุ้มมา ๗ ลูก เลือกเอาที่เสียงเรียงลำดับกันได้ ๗ เสียง มาแขวนตีจะเสียงจะเป็นทุ้ม หรือฆ้องชัย (ฆ้องที่ตีเวลางานฤกษ์ งานสวดมนต์) หามา ๗ ลูก ตีแทนโหม่ง โหม่งนั้นมีเสียงเดียว เวลาตีประกอบกับการบรรเลงเพลงต่างๆ เสียงของโหม่งอาจจะเป็นเสียงที่เป็นศัตรูหรือเป็นเสียงที่ไม่เข้ากัน จึงเอาฆ้องทุ้มมาแทน โดยเลือกเอาฆ้องทุ้มหรือฆ้องชัยมา ๗ ลูก เทียบให้เป็นเสียงเรียงลำดับกัน ๗ เสียง แขวงตี เวลาจบจึงหวะก็ตีได้ เวลาตีเป็นทำนองเพลงก็ตีห่างๆ อย่างเบสส์มีเสียงกระหึ่มครึ่มนุ่มนวลฟังแล้วไพเราะอย่างหนึ่ง วงปีพาทย์วงนี้ก็เลยได้ชื่อว่าปีพาทย์ดึกดำบรรพ์ไปด้วย นี่คือสิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลที่ ๕

สมัยรัชกาลที่ ๖ เป็นรัชกาลที่โปรดในศิลปะเรื่องนี้มาก เริ่มจากเสด็จจากการ

ศึกษาจากต่างประเทศแล้ว ท่านได้ตั้งทวีปญญาสโมสรขึ้นที่สวนสราญรมย์ ที่สราญรมย์ นั้น แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่เป็นกระทรวงต่างประเทศนั้นเรียกว่าวังสราญรมย์ ส่วนที่แยกมาอีกส่วนหนึ่งใกล้กรมรักษาดินแดน เรียกว่า สวนสราญรมย์

นักดนตรีรุ่นแรกมาจากผู้สมัครมาเป็นมหาดเล็กซึ่งเป็นผู้ที่เล่นดนตรีเป็นแล้ว มาฝึก ส่วนครูก็เลือกเอาครูแปลก ซึ่งครูแปลกนั้นเดิมสอนที่วังบูรพาในวงของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เวลานั้นรัชกาลที่ ๖ ยังเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชไปทรงขอมมาจากวังบูรพาท่านก็ให้ จึงมาเป็นครูประจำอยู่ที่วังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ในระหว่างนี้ได้มีงาน ๆ หนึ่ง คืองานเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระบรมฯ คือ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีขึ้นที่วังสราญรมย์ ในงานนั้นรัชกาลที่ ๕ เสด็จด้วย และได้ทอดพระเนตรการแสดงละครบ้าง ทรงฟังดนตรีบรรเลงบ้าง ในงานนั้นได้พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ครูแปลกว่า “ขุนประสานดุริยศัพท์” ซึ่งก็เป็นพระราชทินนามที่รัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งขึ้นใหม่ ในช่วงที่รัชกาลที่ ๖ เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติได้ทรงตั้งกรมมหรสพขึ้น กรมมหรสพมีกรมขึ้นหลายกรม (สมัยนั้นเรียกกรมหมด) กรมบัญชาการ กรมโขนหลวง กรมพิณพาทย์หลวง กองเครื่องสาย ฝรั่งหลวง และกรมช่างมหาดเล็ก เป็นกรมต่อกัน ๓ ชั้น กรมแรกคือ กรมมหาดเล็ก เทียบได้กับกระทรวง ลงมาอีกชั้นคือกรมมหรสพ เทียบเท่ากับกรมสมัยนี้ ต่อลงมาอีกชั้นเทียบเท่ากับกอง เช่น กรมโขนหลวง กรมพิณพาทย์หลวง แต่เรียกกรมทั้งนั้น ผู้เป็นหัวหน้ากรมชั้นกระทรวง (กรมมหาดเล็ก) เรียกว่าผู้สำเร็จราชการ กรมมหรสพ เรียกว่าผู้บัญชาการ แต่บางกรมก็เรียกอธิบดีเหมือนกัน เช่น กรมชาวที่ เป็นต้น กรมชั้นต่ำที่เทียบเท่ากับกองเรียกว่าเจ้ากรม ขุนประสานดุริยศัพท์ก็มาเป็นเจ้ากรมพิณพาทย์หลวงในกรมมหรสพที่โรงเรียนหนึ่งสำหรับเด็กเล็ก ที่จะฝึกหัดด้านต่าง ๆ และได้เรียนวิชาสามัญด้วย ถือว่าเป็นโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์อีกโรงเรียนหนึ่ง ชื่อโรงเรียนพรานหลวง ที่โรงเรียนนี้สอนวิชาสามัญตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ การเรียนศิลปะบางสมัยใช้เวลาเรียนทั้งวัน เช่น วันจันทร์ให้เรียนศิลปะ ไม่ต้องเรียนวิชาสามัญเลย วันอื่น ๆ เรียนวิชาสามัญ ปกติการเรียนศิลปะจะต้องไปเรียนที่กรมที่เป็นเจ้าของวิชานั้น ๆ อย่างพวกเรียนละคร เรียนโขนก็ไปเรียนที่กรมโขนหลวง

พวกเรียนดนตรีก็ไปเรียนที่กรมพิณพาทย์หลวง ข้าราชการในกรมนั้น ๆ ก็เป็นครูสอนให้ พวกดนตรีฝรั่งก็ไปเรียนที่กองเครื่องสายฝรั่งหลวง กองเครื่องสายฝรั่งหลวง ยังไม่ได้เป็นกรมเพราะถือว่าตั้งทีหลังเป็นส่วนหนึ่งของกรมพิณพาทย์หลวง บางสมัยก็เรียนศิลปะครึ่งวัน คือตอนเช้าเรียนวิชาสามัญ ตอนบ่ายเรียนศิลปะ ต่อมาได้มีวิวัฒนาการขึ้นหลายอย่างคือจัดปีพาทย์เวรสำหรับประกอบพิธี อีกพวกสำหรับบรรเลงทั่วไป อีกพวกหนึ่งสำหรับตามเสด็จเวลาแปรพระราชฐาน ซึ่งวงปีพาทย์ต้องตามเสด็จไปด้วยเสมอ พวกนี้เรียกว่าวงข้าหลวงเดิมหรือวงตามเสด็จ โดยมากใช้คำว่าวงข้าหลวงเดิมอย่างข้าพเจ้าเองก็อยู่ในวงตามเสด็จด้วยในรัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ได้มากมาย แต่บรรดาศักดิ์เฉพาะดนตรีไทยนี้สัมพันธ์กันกับกองเครื่องสายฝรั่งหลวงด้วย เพราะถือว่าสัมพันธ์กัน บางทีชื่อนี้ไปอยู่ที่กองนั้นเป็นต้นและรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงนำบรรดาศักดิ์ของเก่าและสมัยรัชกาลที่ ๕ มาผสมพระราชทานโปรดเกล้าฯ ขึ้นใหม่ ราว ๆ ๖๐ ชื่อ เริ่มต้นด้วย ประสานดุริยศัพท์ สมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงแต่งต่อเพื่อจะเชื่อมกับของรัชกาลที่ ๔ และต่อ ๆ ไปดังนี้

ประสานดุริยศัพท์ (ร. ๕)	ประดับดุริยกิจ (ร. ๖)	ประดิษฐ์ไพเราะ (ร. ๔)
เสนาะดุริยางค์ (เก่า)	ล่าองค์ดนตรี (เก่า)	
ต่อแต่นี้รัชกาลที่ ๖ ทั้งหมด		
ศรีวาทิตย์	ลิทธิวาทิน	พิณบรรเลงราช
พาทย์บรรเลงรมย์	ผสมสังคีต	ประณีตวรศัพท์
คนธรรมาวาที	ดนตรีบรรเลง	เพลงไพเราะ
เพราะสำเนียง	เสียงเสนาะกรรม	สรเพลงสรวง
พวงสำเนียงร้อย	สร้อยสำเนียงสนธิ์	วิมลวง
บรรเลงเลิศเลอ	บำเรอจิตร์จรุง	บำรุงจิตร์เจริญ
เพลินเพลงประเสริฐ	เพลิตเพลงประชัน	สนั่นบรรเลงกิจ
สนิทธบรรเลงการ	สมานเสียงประจักษ์	สมัครเสียงประจิต
วาทิตสรศิลป์	วาทินสรเสียง	สำเนียงชั้นเชิง
สำเร็จชวนชม	ภิรมย์เจ้าใจ	พิไรรมยา

วิณาประจินต์	วิณินประณีต	สังคีตศัพท์เสนาะ
สงเคราะห์ศัพท์สอาง	ดุริยางค์เจนจันทะ	ดุริยะเจนใจ
ประไพเพลงประสม	ประคมเพลงประสาน	ชาญเชิงระนาด
ฉลาดมั่งอวง	บรรจงท่อมเลิศ	บรรเจิดปี่เสนาะ
ไพเราะเสียงซอ	คลอขลุ่ยค่อง	ว่องจะเข้รับ
ขับคำหวาน	ตันตริการเจนจิต	ตันตริกิจปรีชา
นารทประสาทศัพท์	คณธรรมประสิทธิ์สาร	

อีกชุดหนึ่งเป็นกระตู้คือเจนจัดถนัดถนอม มีสร้อยอย่างเดียวกันคือ เจน-ดุริยางค์ จัดดุริยางค์ ถนัดดุริยางค์ ถนอมดุริยางค์ นี่เป็นพระราชทินนามที่รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงแต่งตั้งขึ้น พระองค์เองไม่เคยทรงดนตรีอะไรเลยนอกจากทรงกลองแขกเล่นเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น ท่านทรงเน้นหนักในทางละครมาก ที่พูดมาก็พอสมควรแล้วสำหรับรัชกาลที่ ๖

คำกราบบังคมทูลของอธิการบดี เมื่อเสร็จสิ้นการแสดงปาฐกถา

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบฝ่าละอองพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานพระราชนุญาต กล่าวคำขอบพระคุณอาจารย์มนตรี ตราโมท ปาฐกผู้บรรยายเรื่อง วิวัฒนาการดนตรีไทยในยุครัตนโกสินทร์ ที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไป ณ บัดนี้ เรื่องราวที่เราได้ยินผ่านพ้นไปนั้นย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่าเป็นผลจากความรอบรู้เชี่ยวชาญ เปี่ยมด้วยสติปัญญาความสามารถของปาฐกโดยแท้ ในนามของมหาวิทยาลัย พวกเราทั้งหลายขอขอบพระคุณปาฐกไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

ในลำดับนี้ ข้าพระพุทธเจ้าใคร่ขอพระราชทานกราบบังคมทูลอัญเชิญใต้ฝ่าละอองพระบาทเสด็จพระราชดำเนินไปยังห้องรับรองที่ชั้นล่างของหอประชุมนี้ เพื่อทรงร่วมงานเลี้ยงรับรองที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขอพระราชทานน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมจัดถวายต่อไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. 2153626

นางวัฒนา ศิวะเกื้อ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

3404-85/1,000